VICTOR IANCU

PREOCUPĂRI DE DIALECTOLOGIE ÎN SĂPTĂMÂNALUL „GUTINUL" (1889-1890)

Hebdomadarul „Gutinul", „ḑiar social, literar şi economic", având ca „redactor răspunzător" pe Gavril Szabó şi ca „editor" pe Gavril Barbul, a apărut la Baia Mare, între 17 martie 1889 şi 26 martie 1890. S-au publicat în total 52 de numere (39 în 1889 şi 13 în 1890), dintre care unul de probă, deci nenumerotat. Gazeta a ieşit la lumina zilei în condiţii grafice neaşteptat de bune pentru acea epocă. Surprinde plăcut şi nivelul de cultură ridicat al mai tuturor colaboratorilor, ca şi limbajul evoluat, plin de culoare şi nuanţat al articolelor. Nici o urmă din împestriţările pe care le combătuse cu mai bine de două decenii în urmă Titu Maiorescu într-un cunoscut studiu-pamflet[1]. Ortografia este cea în vigoare după 1881 şi pe care Titu Maiorescu a caracterizat-o drept „fonetism temperat de etimologism"[2].

Preocupările de dialectologie, atâtea câte s-au înregistrat, se încadrează în sfera mai largă a tematicii lingvistice, unde preponderenţa o deţine ceea ce astăzi numim cultivarea limbii. În „Gutinul" s-au publicat 6 articole consacrate chestiunilor de limbă: 1) *Graiul românesc din Sĕlagiu de lângă Someş*, semnat de E. Bran şi apărut în numerele 6, 7 şi 10; 2) *Limba şi cetitul*, nr. 12, de Secleşan; 3) *Un document român din 1785*, nr. 16, articol nesemnat; 4) *O privire fugitivă preste străinismii limbei române*, nr. 17-18, de P. P. Petrişor; 5) *Originea numelui ţĕrei de sub coroana Austriei „Bucovina"*, nr. 19, autor V.B.; 6) *Rĕspuns la câteva întrebări din Cestionarul Dlui B.P. Hasdeu pentru adunarea datelor privitóre la limba română*, nr. 28-31, autor E. Bran.

După cum se vede şi din titluri, două dintre aceste articole, primul şi ultimul, sunt consacrate exclusiv unor probleme de dialectologie. În alte două (în al doilea şi în al patrulea), dialectologia este implicată marginal[3].

---

[1] *Limba română în jurnalele din Austria* (publicat în 1868), în *Critice*, vol. I, 1908, p. 73-103.

[2] Cf. D. Marcea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 90.

[3] A se vedea observaţiile privitoare la diferenţierile fonetice dintre graiuri, expuse în articolul *O privire fugitivă preste străinismii limbei române*, în „Gutinul", nr. 17, p. 2.

DACOROMANIA serie nouă, II, 1996-1997, Cluj-Napoca, p. 85-89

Cele două articole ale lui E. Bran sunt tributare ca orientare lucrărilor de acest gen care apăreau în epocă[4]. S-ar putea ca și unele fapte lingvistice inserate în articolul despre graiul din Sălaj să-i fi fost sugerate de atestarea lor, într-un grai învecinat[5]. Oricum însă, meritele publicistului de la „Gutinul" nu pot fi contestate. În ambele lucrări, E. Bran scoate la lumină, înaintea altora[6], date foarte importante cu privire la graiurile dacoromâne din nord-vestul Transilvaniei și din Maramureș, cele mai multe dintre aceste date fiind confirmate câteva decenii mai târziu prin cercetările dialectale sistematice, efectuate după metode riguros științifice, de către I.A. Candrea[7], T. Papahagi[8], anchetatorii ALR[9] și alți lingviști ai epocii[10]. Mai mult, E. Bran a intuit inegala importanță a faptelor de limbă consemnate de către el, stăruind asupra trăsăturilor dialectale care mai târziu vor fi considerate de către E. Petrovici[11] și R. Todoran[12] drept caracteristici de bază (sau tipice) pentru delimitarea subdialectelor crișean și maramureșean, respectiv pentru stabilirea repartiției graiurilor dacoromâne.

Astfel, în articolul *Graiul românesc din Sĕlagiu de lângă Someș,* colaboratorul „Gutinului" stăruie cu deosebire asupra următoarelor caracteristici:

a) „trecerea labialei «B» în «gh» și «bgh», es. *alghină* (albină); *sghiciu* (zbiciu); *desghină* (desbină); *corghĭ* (corbi); *robghĭ* (robi); *cerghĭ* (cerbi)";

b) „La finea cuvintelor [diftongul *ea*] e «e» deschis și nici o dată diftongat: *mè, grè, iè, scriè, horè* ș.a.";

c) „consonanța «f» trece în «h» pronunțat, cum este de esemplu «ch» din nemțescul «Ich» sau «fichte» pr. «*hir*» (fir); *a hi* = a fi; «*herbe*» = ferbe; *hietan* = arbor *tênĕr; hier* = fier; *hiretic* = firetec. Rĕmâne însĕ curat în cuvintele: *femeie, fecior, fereastă";*

---

[4] Ne gândim cu deosebire la studiul lui Miron Pompiliu, *Graiul românesc din Biharea* (citat, de altfel, de E. Bran însuși), publicat cu doi ani înainte în „Convorbiri literare", XX, 12.

[5] Ne referim la studiul citat mai sus al lui Miron Pompiliu.

[6] De exemplu, înaintea lui Vasile Vaida, citat de către autorii manualului de *Dialectologie română*, București, 1977, p. 44, cu lucrările *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul țăranilor români din Sălaj* și *Material jargon de dialect sălăjean*, ambele apărute în „Tribuna", 1890.

[7] *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907.

[8] *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925.

[9] Sever Pop (ALR I) și E. Petrovici (ALR II).

[10] De exemplu, D. Macrea, în vasta sa monografie, *Patalizarea labialelor în limba română*, în DR, IX, 1936-1938, p. 92-160.

[11] *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania", LXXII, 1941, p. 551-558.

[12] *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, p. 38-50.

d) „ß) în «gh» (ca ungurescul «gy») în cuvintele: *viţĕl, viu, vică* (mierţă), *vezure, viţiu, verme, vin, vină, viţă";*

e) „«P» urmat de un *i* sau altă vocală sĕ rostesce ca «*pty*»: *ptyatra, ptyina, ptyer, ptyele* ş.a. În unele cazuri chiar înaintea lui *i* urmat de consonanţă: *optyincă, ptyiscue, ptyic* (cad). În cuvintele «peptar» şi «cârpeşte» *p* trece în *ty* întocmai ca şi «i»: *cârtyestye, tyeptar";*

f) „«d» în cuvintele *dejerat* şi *dejet* sĕ schimbă în «j», în alte cuvinte trece în *gh* (ung. *gy*) es. *deminéţă, dela, pedecă...";*

g) „Consonanţa *n* înainte de *i* şi *e* sună *ny* ca în limba maghiară: *nime, neamţ, neam, ne";*

h) „«C» şi «t» urmate de un *i* sau *e* se rostesc ca ungurescul *ty: oty* (ochiu), *fetye, fruntye".*

În finalul primei părţi a articolului său, autorul notează: „Aceste sunt fenomenele fonetice mai de capetenie a grăitului românesc din Sĕlagiu de lângă Someş".

Părţile a doua şi a treia (numerele 7 şi 10 din 1889) sunt consacrate exclusiv lexicului dialectal din această zonă a ţării. Cuvintele sunt aşezate în ordine alfabetică, în dreptul fiecăruia apărând cel puţin un sinonim literar. Lista lui E. Bran cuprinde 147 de cuvinte. Pentru câteva din ele se citează şi variante (exemplu: *cătingan – catingănăşel).* Redăm, în cele ce urmează, o parte a listei, cu explicaţiile autentice ale autorului:

„*a* prescurtare din *adă,* dă-mi. A cuţit. • *adintea* acum mai nainte • *alechiu.* Es. Mĕ duc alechiu Someşului. Hulpea umblă de alechiu găinelor. • *atuncine* atunci • *aŭ!* audi! • *batăr, batăraş* barem • *baga* (sĕ) intră. Sĕ bagă în casă. • *beciznic* prăpădit • *bumbi în urechi* cercei • *cade* 1) sĕ cade 2) i stau bine • *captiu captiet* nebun, smintit • *ciuntă (sĕ)* sĕ sfârşesce; se stinge (focul) • *clătireţi* clătiţi • *cójbă* cójă (de ou) • *cominţeu* contract, obligaţiune • *cantarig* furca de la fântână • *drâmbă* nimic. N'ajunge o drâmbă. • *e* (fără i) da, aşa • *formă* chip. Es. În ce formă mĕ sudui? • *facereţi* faceţi • *fu!* fugă! • *furişel* vespe • *gârbesce* latră • *glóbă* 1) pedeapsă 2) cal rĕu • *góngă, gujuliă* – insectă • *halube* (pl.) veşminte • *hârciog* cloţan • *hâşiesc, hâşiu* alung, gonesc. Sĕ aplică numai la sburătóre: hâşi! • *hage!* cuvânt cu care sĕ alungă gâscele • *huhurez* buhă • *ia!* iată • *ice* dice. Ce ice? • *jib* 1) repede. Au venit tare jib. 2) poternic, om jib. • *lângalĕu* pâne lată, cóptă pe lopată în gura cuptorului (cuv. ung.) • *lă* 1) spală bine 2) sĕ peptenă • *loitriţe* rude de cărat căpiţii • *lotru* isteţ • *mâcioc* cotoiu, motoc • *mădărit* răsfăţat, desmerdat • *mălăieriu* om móle, fără energie • *morăesce* murmură • *o* sĕu, ori. Meri o ba. • *ochic* răzuşa de curăţit tina de pe plug • *obşegos* glumeţ • *obor* curte • *obadă* scutişorul la pĕlărie • *p'ênce?* pentru-ce • *pedri* lângă; vis à vis • *păzesce* (sĕ) 1) sĕ grăbesc 2) sĕ grijesce • *piţigă* pişcă • *pozná* cértă; periclu.

Om poznaş, om de sfadă. • *purav* rău de fire • *răstăuţă* aluatul din supă • *rică!* espresiune cu care chiamă raţăle • *râzitor* glumeţ • *sămăchişe* lapte acru • *sterţ* opaiţ • *ştiblóncă* hâlbónă, vêrtej séu grópă în albia râului • *ştrolibat* svulturat, neastêmpěrat • *tóntă* neisteaţă • *tulvai!* Esclamare în periclu. • *togmăţè* («e» deschis) îmbrăcată cu gust şi curat • *tricozănie* faptă ciudată, trébă încurcată • *teptălacă* prepeliţă • *tup* mire. Mě joc de a tup. • *tocănì* (a) a mânji • *ţipotesce* sbéră, ţâpă • *ţiţeică* sórece cu botul ascuţit • *vujală* învoială • *zadie* 1) năframă 2) surţ dinainte 3) batistă • *zară* zěrul dela unt • *zo* zěu".

După cum se vede, lista e bogată, interesantă şi cu explicaţii precise. În ansamblu, articolul lui E. Bran din „Gutinul" este un document deosebit de util pentru o viitoare istorie a dialectologiei româneşti. Datele oferite, chiar dacă o parte dintre explicaţiile de la capitolul fonetică sunt greşite sau naive, pot constitui un punct de referinţă asupra stadiului de evoluţie a graiurilor din nord-vestul teritoriului dacoromân la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Cea de-a doua lucrare de dialectologie a lui E. Bran, publicată în patru numere consecutive (9, 16, 23 şi 30 octombrie 1889), constituie răspunsul său la 49 dintre întrebările puse în *Programa* lui B. P. Hasdeu, răspunsuri precedate de o introducere a autorului, în care se evidenţiază utilitatea unor iniţiative ca aceea a învăţatului bucureştean, căci „coliba ţěrănéscă, ea este, care ne-a păstrat cele mai scumpe amintiri ale sufletului nostru, în acea găsim ca într-o baie mărgăritariele cele mai preţióse a limbei române".

În cele patru fragmente ale lucrării sale, E. Bran răspunde la 49 de întrebări din *Chestionarul* lui Hasdeu, anume la 36 de întrebări ce privesc graiul din Sălaj, Chioar, Maramureş şi Oaş şi la 13 întrebări referitoare la folclorul acestor zone. Răspunsurile sunt clare şi precise, autorul dovedind atât cunoaşterea graiurilor populare respective cât şi o pregătire lingvistică demnă de admirat pentru epoca în care a trăit. Redăm mai jos trei dintre răspunsurile consemnate în „Gutinul".

„23. În jurul Vişeului din Marmaţia «f» dinaintea lui «i» şi «e» [sic!] trec în «s», p. *Silip* = Filip; *sin,* fin; *ser,* fier; *sir,* fir; *Silimon,* Filimon; *a si,* a fi. În comuna Petrova şi în Săliştea de Sus din Marmaţia sě rostesc totdeauna ca «f» fierbe, fiori, céră ş.a. În Ţěra Oaşului şi Ugocia sě zice amestecat «s» şi «f»".

„37. Pluralul dela: *lup, popă, strop, snop* în Sělagiu, Chiór şi Marmaţia sě rostesce: *luptyi, poptyi, stroptyi, snoptyi, hurluptyi* (Şasa, Chiór) prunele care gălbinesc înainte de a se cóce şi devin diforme, în Sělagiu se numesc «cocoşi»".

„88. Omul prost e ca «măgarul» séu ca «marha»; «Strângătóre ca furnica», «Blând ca mielu», «tare ca un bibol»".

În raport cu exigențele actuale ale dialectologiei și ale geografiei lingvistice (disciplină care în 1889 se afla la primii pași, chiar pe plan european[13]), unele dintre *răspunsurile* lui E. Bran la *Chestionarul* lui Hasdeu nu ne mai pot satisface. Nu este însă mai puțin adevărat că, raportate la epoca în care au fost elaborate, ele ne pun față în față cu același învățat merituos pe care l-am întâlnit și în *Graiul românesc din Sălagiu...*, cu un valoros precursor al dialectologiei românești moderne.

Universitatea din Baia Mare
Facultatea de Litere
Baia Mare, str. Victoriei, 46

[13] Cf. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, Editura Academiei, 1962, p. 149-151.